

İslam şehrine bakışta kavramsal dönüşümler, bilgi üretiminin seyri ve gelişen araştırma ufukları

*

Melike Sıla Acar Kaya¹

Öz

İslam şehri üzerine bilgi üretiminin seyrini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, erken dönemden bu yana üretilen akademik müktesebata temas edilerek yaşanan kırılma noktaları, kavramsal dönüşümler ve genişlemekte olan araştırma ufukları incelendi. İslam şehrini kuramsallaştırmaya yönelik denemelerin yapıldığı 19.yy. sonundan 20. yy.'ın ilk yarısına kadarki dönemde çalışmalar çoğunlukla Avrupalı araştırmacılar ve sundukları şarkiyatçı çerçeveye bağlı kalınarak çoğaldı. 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, artan hareketlilik ve küreselleşme, yeni araştırmacıların alana girmesine yol açtı ve bu durum kavramın anlam çerçevesini revizyonist bakışlarla çeşitlendirerek önemli ölçüde değiştirdi. Özellikle 70'lerden sonra Müslüman araştırmacıların kendi epistemolojik yaklaşımlarıyla değerlendirmesinin bir sonucu olarak İslam şehri, kökenlere bağlı bir kuramsal çerçevede yeniden inşa edilmeye başladı. 21.yy'a gelinirken kaynakların yeniden keşfedilmesi, araştırmacıları destekleyen kurum, kuruluş, ödül ve sponsorlukların artması, interdisipliner çalışmaların teşviği ile akademik alanda ivme katedildi ve araştırma sınırları önemli ölçüde genişledi. 2000'lerden sonra özellikle coğrafya, antropoloji, sosyoloji, kültürel çalışmalar gibi alanlarda artan saha araştırmaları ve mekânsal dönüşüm sunduğu post-yapısalcı çerçeve; İslam şehrinin güç, iktidar ve üretim ilişkileriyle, siyasi ve ideolojik söylemlerle, gündelik hayat ve duygularla birlikte ele alınmasına zemin hazırladı.

Anahtar Kelimeler: İslam şehri, İslam mimarlığı, şarkiyatçılık.

Atıf/Cite

Acar, M. S. (2025). İslam şehrine bakışta kavramsal dönüşümler, bilgi üretiminin seyri ve gelişen araştırma ufukları. *İdealkent* (48), 128-153. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1668427>

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programı, İstanbul, Türkiye,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4581-7378> E-posta: msilaacar@gmail.com

Reframing the Islamic city: conceptual transformations, epistemic trajectories, and expanding research horizons

*

Melike Sıla Acar Kaya²

Abstract

This study analyzes the trajectory of knowledge production concerning the Islamic city by engaging with the existing academic corpus from the early period to the present. It traces the key conceptual transformations, epistemic ruptures, and the expanding research horizons over time. In the period extending from the late 19th century to the first half of the 20th century, attempts to theorize the Islamic city were largely shaped by Orientalist frameworks developed by European scholars. However, the second half of the 20th century witnessed profound shifts driven by technological advances, increased mobility, and globalization, enabling a broader and more diverse range of scholars to enter the field. These developments significantly reshaped the conceptual boundaries of the Islamic city through revisionist perspectives. Particularly from the 1970s onward, Muslim scholars began reinterpreting the Islamic city through their own epistemological lenses, leading to the reconstruction of the concept within a framework grounded in its origins. Approaching the 21st century, a renewed interest in historical sources, the rise of institutional support (e.g., grants, awards, sponsorships), and the promotion of interdisciplinary research contributed to a significant academic momentum and broadened the scope of inquiry. Since the 2000s, increased fieldwork in disciplines such as geography, anthropology, sociology, and cultural studies—along with the post-structuralist lens offered by the spatial turn—has fostered an understanding of the Islamic city that accounts for power relations, political and ideological discourses, everyday life, and affect.

Keywords: *Islamic city, Islamic architecture, orientalism.*

² PhD Candidate, Yıldız Technical University Graduate School of Science and Engineering, History and Theory of Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4581-7378> E-mail: msilaacar@gmail.com

Giriş

Farklı terminolojik kullanımlarına rastlansa da İslam şehri kavramı, çoğunlukla Müslümanların yaşadığı, onların yönettiği ve inşa ettiği yerleşim yerlerini ifade eden anlamda zihnimizde neredeyse aynı şeye tekabül eder. Bilhassa son iki yüzyılda akademide geniş tartışma alanı bulan ve her kavramsal tartışmayla birlikte yeniden üretilen bir kavram olarak İslam şehri, içkin biçimde İslam'ın kentsel bir din olduğu ön kabulünü beraberinde taşır. Bu varsayım, tarih boyunca Müslümanların farklı coğrafyalarda şehir kurmaları ya da fetihlerle mevcut şehirlerin dönüşümünde aktif rol almaları arka planından beslenir.

İslam şehri hakkında son iki yüzyılda biriken müktesebatın temel tartışmalarından birisini bileşik bir ibare olarak *İslam* ve *şehir* oluşturur. İslam'ın şehre nasıl taalluk ettiği, İslam şehrinin var olup olmadığı ve varsa tanımının neyi kapsadığı yüzyılı aşkın süredir pek çok yazar tarafından sorgulanmıştır. Alanda İslam şehri kavramını sahiplenenler, onu reddedenler ya da alternatif kavramlar üretenler mevcuttur. Bazı yazarlar İslam'da şehir kurma pratiğini Nebevi temellere dayandırarak onun dini ve tarihi tarafına daha fazla vurgu yaparken (Alver, 2015; Burckhardt, 2019; Cansever, 1997; Gruenbaum, 1958; Ross, 2006) bazıları çoğunlukla toplumsal, ekonomik, politik ve çevresel faktörlerin etkisinde geliştiğini savunur (Abu-Lughod, 1987; Eickelman, 1974; Elsheshtawy, 2011; Lapidus, 1967; Raymond, 1994).

İslam şehri veya ona işaret eden kavramları temel alarak üretilen akademik çalışmalar; metodolojik yaklaşım, araştırma tasarımı, kavramsal nitelermeler ve epistemolojik duruş bağlamında çeşitlilik arz eder. Bu araştırma, İslam şehrinin ne olduğu veya olmadığı ile alakalı kavramsal bir yaklaşımı doğrudan önermez, İslam şehri tanımlama gayesi de taşımaz. Aksine, İslam şehri üzerine yapılan tartışmaların bizzat kendisine, söylemlerine, kavramsal üretimlerine ve eleştirilerine odaklanır.

Araştırma, 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren sık referans verilen bir çalışma olarak Snouck Hurgronje (1888)'nin *Mekka* kitabından bu yana süregelen tartışmaları ele alır. İslam şehrine dair öncül araştırmaların ele alındığı birinci başlık altında 1960'lara kadar üretilen metinlerdeki kavramsal kurgu ana hatlarıyla özetlenir. Bu dönem yazarlarının epistemolojik duruşunun Avrupa-merkezci ve şarkiyatçı çerçeveye bağlı kaldığı ve pek çoğunun temsile dayanan kavramsal kurgulardan beslendiği öne sürülür. İkinci başlıkta, 1960'lardan sonra yapılan eleştirel ve revizyonist çalışmalara odaklanılır ve alanın farklı arka planlardan yazarların katkılarıyla çeşitlenerek yeniden inşa edilmesi süreci değerlendirilir.

Üçüncüsünde; İslam şehri çalışmalarına destek veren güncel kurum, kuruluş, arşiv, proje ve veri tabanlarına değinilir. Burada son yıllarda sponsorluk, ödül ve bursların artışı, interdisipliner çalışmaların teşviki ve dijitalleşmenin etkisiyle genişleyen araştırma sınırları ele alınır. Dördüncü başlıkta, mekânsal dönüş sonrası bilhassa 2000'lerden bu yana antropoloji, sosyoloji, uluslararası ilişkiler ve kültürel çalışmalar alanında artan araştırmalar değerlendirilir.

Yaklaşımım, İslam şehrini tartışılıp bitmiş ve güncelliğini yitirmiş bir olgu olarak değerlendirmeyi reddeder. Aksine, güncelliğini koruduğunu ve yeni sorgulamalarla gelişmeye devam ettiğini savunur. Yayın üreten araştırmacıların çokluğu ve yüzyıldan uzun süredir birikerek büyüyen müktesebatın boyutu göz önüne alındığında eserlerin tamamının kapsama alınması mümkün olmamıştır. Bu sebeple ana söylemleri şekillendiren ve birtakım temel yaklaşımları temsil eden sınırlı sayıda yayın ile yetinilmiş olduğu okuyucu tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Yine, İslam şehri çatısı altında incelenmesi mümkün olan etnik ve kültürel kodlarla çerçevesi çizilmiş akademik araştırmalar (İran şehri, Afrika şehri, Osmanlı şehri, Anadolu şehri gibi) bağlam ve kapsam kısıtlamasından dolayı bu analize dâhil edilmemiştir. Araştırmanın, benzeri bibliyografik yayınlardan ayrılan tarafı, tartışmalara yeni isimlerin dahil edilmesiyle bilgi üretim seyrinin değerlendirilmesi ve bilhassa 21.yy'da gelişen araştırma ufuklarına ve mekânsal dönüş sonrasına dikkat çekilmesidir.

1. Öncül Çalışmalar: Temsile Dayanan Kavramsal Kurgu ve Oryantalist Bakış Açıları

İslam ülkelerine ilginin arttığı ve Batı'dan Doğu'ya seyahatlerin çoğaldığı kabaca 19.yy. başlarına tekabül eden dönem; Batılı yazarlarca üretilmiş yayınların çokluğundan ötürü ayırt edicidir. Tanınmış teorisyen ve edebiyat eleştirmeni Edward W. Said'e göre bu dönemde "Şark'tan söz eden sayfaların haddi hesabı yoktur ve bunlar Şark'la etkileşimin korkutucu ölçüde yüksek bir düzeye, niceliğe ulaştığının işaretidir" (Said, 2004, s. 216). Yazar, 1800 ile 1950 arasında Yakın Şark'ı ele alan altmış bin civarında eser telif edildiğini belirtir. Bu rakam, Batı'dan Doğu'ya duyulan ilginin boyutunu ön plana çıkarır (Said, 2004, s. 216). Bu dönemde İslam mimarlığı, sanatı ve şehri konularında telif edilen eserlerin pek çoğunun Avrupalı şarkiyatçılara ait olduğu ya da şarkiyatçı eğilimlerden beslenerek devam ettiği öne sürülebilir (Abu-Lughod, 1987; Cansever, 1997; Çelik, 1999).

Kronolojik önerim, Snouck Hurgronje (1888)'nin *Mekka* kitabını İslam şehri çalışmaları üzerine daha sonra yapılan tüm araştırmaların öncülü olarak sunar.

Bu kitap, sadece Batı dilinde kent tarihi üzerine yazılmış yayınlardan biri olmasıyla değil, aynı zamanda Müslüman kent yaşamını ve alışkanlıklarını fiziksel çevreyle birlikte ele alıyor olmasıyla da dikkate değerdir. *Mekka*, Witkam (2007)'a göre, yazıldığı dönem için bilindiği kadarıyla Avrupa dilinde yapılmış tek girişimdir. Hanssen (2000, s. 526), buradaki kapsamlı şehir analizini İslam şehri paradigmasının *ur-text*'i [dayanak/temel metin] kabul eder.

Leiden'da tamamladığı *Het Mekkaansche feest* [Mekke Bayramı] başlıklı doktora araştırmasının ürünü olarak Mekke'yi ve hac menâsiklerini anlattığı çalışması, sahadan alınan notlarla Mekke dışında yazılmıştır. Yazarın Mekke hakkında yazdıklarının döneminde yankı uyandırdığı, İslam şehri tartışmalarını başlatmada etkili olduğu ve bilhassa Weber gibi bazı isimlerin yüzyıl boyunca tartışılacak fikirlerini şekillendirdiği söylenebilir (Hanssen, 2000, s. 526). Mekke tasviri; kaotik, merkezi idarenin zayıf, ahlaki aykırılıklar ve dini tutarsızlıkların fazlaca olduğu bir mekânı yansıtır (Snouck Hurgronje, 2007, c.1- s. 3-91). Nitekim, Batılı paradigmayla şekillenen tutumu ve sömürgeci bilgi üretimi nedeniyle müteakip araştırmacılar tarafından eleştirildiği görülür (Buskens ve Kommers, 2021, s. 168-259; Omer, 2022, s. 66-97).

Sıklıkla Snouck Hurgronje'ye referans verdiği *Şehir* kitabında Weber, İslam şehirlerini benzer biçimde kaotik ve irrasyonel olarak tasvir etmekle kalmaz; bununla birlikte İslam şehirlerinin tipolojisini, arketipini temsil ettiği yanlışlığıyla Mekke'ye dayandırır (Weber, 1921, s. 742; Hanssen, 2000, s. 526). Yazar, İslam şehrinde düzenli sokak ağı, medeni kurumlar, vatandaşlık sistemi, kentsel ruhun olmadığını öne sürer ve bunları kültürel eksiklikler ve gelişimsel sorunların doğal bir sonucu (epifenomeni) olarak tanımlar (Weber, 1921, s. 100; Hanssen, 2000, s. 526).

1920'lerden itibaren Kuzey Afrika'ya odaklanan yayınlar oldukça dikkat çeker. Bu dönem, sonraki akademisyenlerin teknik ve teori bağlamında seleflerini takip etmeleri nedeniyle kümülatif bir arayışla ilerler. Dönemin öncül çalışmalarının Fransız şarkiyatçı Marçais kardeşlere ait olduğu görülür. Wiliam Marçais (1928), İslam şehrinin temel bileşimini "Cuma camisi ona bitişik çarşı ve hamam" olarak formüle ederken Georges Marçais (1940), şehrin endüstriyel, ticari, entelektüel ve manevi çevrelerinden bahsederek morfolojisini ve hiyerarşik organizasyonunu detaylandırır. Robert Brunschvig (1947), aynı coğrafyada fiziksel mekânın yanı sıra sosyal yapıları değerlendirirken R. Le Tourneau (1949)'nun Fez üzerine yaptığı çalışma ve ardından Jacques Berque'in (1958) makalesi Marçais kardeşlerin araştırmalarından beslenerek devam eder. Le Tourneau ve Berque, İslam şehrini kuramsallaştırmaya yöne-

lik motivasyonu sürdürürken onu Cuma camisi, pazar ve hamamdan müteşekkil üç unsurlu bileşik olarak tanımlamaya devam eder. Kuzey Afrika şehirleri odağında ilerleyen erken dönem çalışmalarında İslam şehri algısı Hurghronje ve Weber tarafından çizilen çerçevenin dışına çıkmaz. Yazarların genellemeci ve yerel yorumlardan beslenirken devinimi göz ardı ettiği, İslam şehrini homojen yapı olarak tasvir ettiği öne sürülebilir (Abu-Lughod, 1987). Erken dönem çalışmalarının Kuzey Afrika'daki labirentvari şehirlere odaklanması ve düzensiz sokak dokusuyla kaotik ve mistik algının beslenmesine hizmet edecek biçimde sunulması tesadüf değildir. Tasvir edilen şehirlere ait gözlem ve değerlendirmeler şarkiyatçı çerçevede Doğu'nun tasvir edilme biçimi ile paralellikler taşır.

Jean Sauvaget (1934), İslam şehirlerinin morfolojisini Halep ve Şam'da eşlik ettiği arkeolojik kazılardan hareketle değerlendirir. Arkeolojik ve mimari buluntuları kullanarak Antik Çağlardan İslam dönemine kadar kentsel değişimleri analiz ettiği yayınında, bu şehirlerin Roma-Latin-Helen formlarının üzerine, onlardan hareketle inşa edildiği sonucuna ulaşır. Sauvaget'nin çalışmasında İslam şehrinin önceki dönemler ile ilişkisi ve zaman içinde dönüşümüne yapılan vurgu dikkat çeker. Müteakibinde *The Structure of Muslim Town* makalesinde kurguladığı İslam şehri konseptiyle Gustave von Gruenbaum'un Marçais kardeşler ve Sauvaget'i takip ettiği iddia edilebilir. Bir taraftan İslam şehrini, dini görevlerin eksiksiz yerine getirilebileceği yerleşim yeri olarak tanımlayıp *cami hamam ve çarşı* bileşenlerine vurgu yaparken öte yandan İslam şehirlerinde heterojenliği ve çeşitliliği savunur (Gruenbaum, 1958, s. 110). Şehrin medeniyetin soyut ideallerine bağlı olarak şekillendiğini vurgulayan yazar, Mekke ya da Bağdat'ın bir arketip olarak kabul edilmesini reddeder (Gruenbaum, 1958, s. 113). Sauvaget'e kadarki yayınlarda İslam şehrinin devinimsel ve tarihsel yönüne vurgu az görülürken görece statik bir yapı olarak kabul edilmiş olduğu söylenebilir.

19.yy'ın sonlarından 20.yy'ın yarısına kadar olan dönemde yapılan araştırmalarda, arketip arayışı ve ideal İslam şehrinin formülasyonuna yönelik sorgulamalar sık görülür. Bu arayışların Said'in öne sürdüğü oryantalist çerçeveye okunduğunda daha tutarlı bir zemine oturduğu iddia edilebilir. *Şarkiyatçılık* kitabında Said, Doğu'ya ait bilginin belirli güç odakları tarafından, onların menfaatlerini yansıtan bir sürecin sonunda üretildiğini ve bu subjektivitenin Batı'nın kendi kimliğini tanımlama biçimi olduğunun altını çizerek (Said, 2004). Çarşı, hamam, cami bileşenine yapılan vurgunun bilhassa şarkiyatçı bakışın bir ürünü olarak ideal İslam şehrinin (katı, kaotik, donuk, mistik, homojen gibi sıfatlarla muttasıf biçimde) temsili sunumu olduğu sonucuna

varılabilir. Bu bağlamda araştırmaların odaklandığı mekanların bir dönem sömürge devletlerin himayesinde bulunan Kuzey Afrika ve Şam beldeleri oluşu tesadüf sayılmaz.

Araştırmalarda sosyal çeşitlilik, ekonomik dinamikler, siyasi güç odakları ve onların mekânsal oluşumlarına yönelik konulara dair ipuçları verilse de bu hususların etnografik analizlere dayanmadığı, detaylı bilimsel yöntemlerle ele alınmadığı görülür. Nitekim, erken dönem yazarların sıklıkla tenkit edildiği hususlar; sahada rastlanan dil bariyeri ve kültürel mahremiyetten kaynaklı kişisel görüşlerin sunumu ve bununla beraber genellemeci ve yerel farklılıkları göz ardı eden bakış açıları olmuştur (Bloom ve Blair, 2003; Cansever, 1996; Shalem, 2012). Bu dönem yazarları, gelecek kuşak araştırmacıları tarafından revizyonist bakışlarla yeniden değerlendirilmiştir.

2. 60'lar Sonrası Paradigma Değişimi: Eleştirel Dönüşüm ve Revizyonist Yeniden İnşa

60'lardan itibaren alan, Avrupalı eleştirmenler ve Müslüman araştırmacıların revizyonist bakış açılarıyla zenginleşmeye başlar. Erken dönem metnlerinin mercek altına alındığı bu dönem, İslam şehrini Batılı paradigmalara değerlendirdikleri için özelde Weber'in, genelde tüm şarkiyatçıların tenkit edilmesi üzerine yoğunlaşır. Öne çıkan önemli çalışmalardan birisi Ira Lapidus (1967)'un İslam şehirlerini siyasi güç ilişkileri, ekonomik hareketlilik, vakıf ve sosyal kurumlar gibi dinamiklere dayanarak değerlendirdiği *Ortaçağ Sonlarında Müslüman Şehirler* çalışmasıdır. Yazar, İslam şehrinin mimari ve kentsel nitelikleriyle birlikte sahip olduğu siyaset ve güç ilişkileri, sosyal kurumlar ve ekonomiyle beraber incelenmesi gereken bir bütün olduğunu vurgular.

70'lerde İslam şehri çalışmalarına artan ilgi dikkat çekicidir. Hourani ve Sterns (1970) editörlüğünde farklı alanlardan araştırmacıların katkılarıyla yayınlanan *The Islamic City: A Colloquium* eseri değerli bir bilgi birikimini derler. Eserde yayınlanan makaleler ile İslam şehrinin arketipsel bir yapı oluşu reddedilmiş, onun coğrafya ve döneme bağlı olarak değişen varyasyonları değerlendirilmiş, şehirdeki dini, hukuki, ticari kurumların şehrin organizasyonundaki rolü araştırılmıştır.

Bu dönemde İslam şehrinin kritik sorgulamalara tabi tutulduğu görülebilir. Antropolog Dale Eickelman *"Is there an Islamic city?"* [Bir İslam Şehri Var mıdır?] sorusunu aynı başlıklı makalesinde tartışır. Bu soruyu tartışmanın şehirleri homojen yapılar olarak algılamının bir sonucu olduğunu ve bizatihi tartışmalı bir bakış olduğunu dile getirir. Makalede pek çok oryantalist yazarı

eleştirerek bilhassa Weber'in kritiğinin, Batı şehrinin biricikliğini ortaya koyma çabası olduğunu söyler (Eickelman, 1974, s. 277).

Müslüman akademisyenlerin alana katkısı da yadsınmamalıdır. 70'lerden itibaren İslam şehri, mimarlığı ya da sanatı alanında çalışmalarını arttıran bu kişilerin, alanda yoğunlaşan kavramsal kargaşa ve genellemeci yaklaşımlar karşısında büyük bir endişe duymaya başladığı söylenebilir. Karakteristik biçimde İslam şehirciliğini İslam dini ile ilişkilendiren öz kaynaklar (Kuran, Nebi sünnet, yerel dilde üretilmiş yazılı kaynaklar vd.) üzerinden konuya yaklaştıklarını vurgulamak yanlış olmayacaktır. Nasser Rabbat (2012), 70'lerden sonra Müslüman akademisyenlerin katkısıyla İslam mimarlığı çalışmalarında kritik bir dönüş yaşandığının altını çizer. İslam ülkelerinden Batı'ya okumaya gelen öğrencilerin ya da ülkelerinde Batılı akademisyenlerin yetiştirdiği Müslüman yazarların İslam mimarlığını bir çeşit yaşayan kültürel miras olarak kabul ettiğini dile getirir. Rabbat (2012)'a göre 70'lerden önce de özellikle 40'lardan beri Türkiye, Mısır, İran, Irak, Sovyet İslam Cumhuriyetleri, Hindistan gibi pek çok İslam ülkesinde İslam mimarisi ile ilgilenen isimler vardı ve bu akademisyenler Batılı hocalarından bağımsız olarak İslam mimarisini veya bunların bölgesel çeşitlemelerini kültürel olarak sahiplenmiş bulunuyordu. Yazar, Müslüman akademisyenlerin İslam mimarisine ait yerel nitelikleri aramak için birincil kaynakları daha yakından inceleyerek literatüre katkı sunduklarını belirtir (Rabbat, 2012, s. 22).

Müslüman akademisyenlerin birincil kaynaklara erişim ve İslam toplumunun bağlı bulunduğu yerel ve sosyal dinamiklerin analizi konusunda görece avantajlı olduğu, böylelikle yeni perspektifler sunduğu söylenebilir. Fiziksel mekândan sosyolojik mekâna, kozmik düzeyden bilişsel düzeye kadar pek çok bağlam ve alanda şekillenen bu çalışmalar, İslam şehirciliği literatürüne katkılar sunmuştur. Besim Selim Hakim (1989), Jamel Akbar (1989), Gulzar Haydar (1991), Nazar al-Sayyad (1992), Turgut Cansever (1996), Hisham Mortada (2003) gibi Müslüman mimarların İslam şehirlerini İslam'ın ana kaynaklarından hareketle bilhassa Kur'an-ı Kerim ve Nebi ilkelerin mimari ve fiziksel düzeylerde izini sürerek incelediğini vurgulamak gerekir. Bu bağlamda Müslüman mimarlar, çoğunlukla İslam şehirlerinin mimari niteliklerine odaklanarak belli İslam şehirlerinden seçilmiş eserlerin üzerinde çalışır ve örtülü veya açık biçimde Şarkiyatçı yaklaşımı eleştirir.

Müslüman akademisyenlerin bir kısmının da tasavvuf ve kadim felsefeyle harmanlanmış yeni bir İslam mimarlığı ve şehirciliği yaklaşımını benimsemiş olduğu söylenebilir. Bilhassa felsefeci ve sanat tarihçileri etrafında şekillenen bu

bakış, kapsayıcı ve kökenlere bağlı oluşun yanı sıra kavramsal şemaları itibarıyla önceki akademisyenlerin bakışından ayrışır. Seyyid Hüseyin Nasr (2017), İslam sanatının özü ve karakterini maneviyatında bulduğunu sıkça vurguladığı *İslam Sanatı ve Maneviyatı* kitabında, İslam sanatları ve şehirciliğini tevhide dayalı bir çerçevede değerlendirir. “İster Delhi Camii’nin avlusunda, isterse de Fas’ta Karaviyyin’de olsun, kullanılan malzemede, yapısal tekniklerde ve benzerlerinde görülen yerel farklılıklara rağmen, insan kendisini aynı sanatsal ve manevi evrenin içerisinde hissettiğini” öne sürer (Nasr, 2017, s. 11). Ardalan ve Bakhtiar (2000) *The Sense of Unity* kitabında çeşitli şematizasyonlar yoluyla, İran şehirciliğinin felsefi arka planının ve kavramsal-sembolik dilinin temelini Sufi gelenek olduğunu dile getirmiş ve bu ilkeleri, dinlerin aşkın birliği görüşüne dayandırmıştır.

Samer Akkach (2005), İslam mimarlığı ve şehirciliğine ait ilkeleri belirleme konusunda İbn Arabi felsefesinin sunduğu katmanlı varlık mertebelerinin teklif ettiği kozmolojik bakıştan yararlanır. Burckhardt (2019) *İslam Sanatı: Dil ve Anlam* kitabında İslam şehrinin tevhid ile ilişkisini kuvvetli biçimde vurgulamasının yanı sıra İslam şehirlerinin oluşumunu tasavvufi felsefenin, Allah’a ait esma ve cemal sıfatların ve Nebevi sünnetin yansıması olarak yorumlar. Söz konusu yazarlarda teklif edilen tevhidi yaklaşımın ve düşünme biçiminin önemli ölçüde İbn Arabi öğretisinden etkilendiği söylenebilir. Varlığın birliği felsefesinin kozmolojik ve evrensel bir yorumu olarak mimarlık ve şehirciliğin değerlendirilmesiyle şekillenen bu bakışın, kimi zaman aşırı yorumlarla kimi zaman teknik/malzeme ve tarihselciliğin göz ardı edilmesiyle sonuçlandığının vurgulanması gerekir.

Erken dönemde kaotik ve plansız biçimde tanımlanan İslam şehirlerinin düzenine ilişkin fikir ve yaklaşımların revizyonist dönemde arttığı görülür. J. Akbar (1989) erken dönem İslam şehirlerinin kuruluşunu incelediği *Khatta and the Territorial Structure of Early Muslim Towns* makalesinde *ikta* kavramının merkezi rolüne dikkat çeker. İlk kurulan şehirlerde fetihten sonra kabile ve gruplara tahsis edilen boş arazi parçalarını ifade eden “ikta”, kişilerin kendi özerk mekânını inşa etme imkânına işaret eder. Akbar (1989)’a göre bu durum İslam şehirlerinde mekân üretim süreçlerinde aşağıdan yukarıya karar alma sürecini geliştirmiş ve ihtiyaca özgü, hâkim iradenin görünür olmadığı mekânların üretilmesine yol açmıştır. Benzer düşünceleri Turgut Cansever (1997)’in İslam şehrine dair tasavvurlar geliştirdiği *İslam’da Şehir ve Mimari* kitabında görmek mümkündür. Cansever, şehri ahlâkın, sanatın, felsefe ve dini düşüncenin geliştiği yer olarak değerlendirir ve insanın bu dünyadaki varlığının anlamını tamamladığı ortam olarak tanımlar. Yazar, İslam şehrini

insanlık tarihinin ürünü kabul ederken onu iki özelliği ile değerlendirmenin mümkün olduğunu dile getirir: Bunlar, hâkim iradenin görünür olmaması ve kendiliğinden oluşmuş güzelliiktir (Cansever, 1997, s. 113). Cansever'in ve Akbar'ın yaklaşımı İslam şehrinde planlı oluşun yanı sıra kendiliğinden gelişen tarafa vurgu yapar.

Halil İnalcık (1990), *Istanbul: An Islamic city* makalesiyle İslam şehrinin çok merkezli olduğunu ve özellikle vakıflar ya da benzeri sosyal kurumlar etrafında planlı biçimde geliştiğini gündeme getirir. İnalcık (1990)'a göre vakıf sistemi şehirde sosyal hizmetlerin devamlılığı için önemlidir ve bunların etrafında gelişen mahalleler coğrafi bir birim olmanın yanı sıra dini ve sosyal kimliğin aktarıcısı konumundadır. Petruccioli (1999) *Arab City: neither Spontaneous nor Created* makalesinde geleneksel Arap-İslam şehrinin kaotik olmadığını, düzensiz bir vaziyet planı içinde düzenli bir geometriye sahip olduğunu savunur. Bu düzenin oluşumunu; yerel ihtiyaçların yanı sıra siyasi, tarihsel ve kültürel nedenlere dayandırır. İslam şehirlerini düzen/kaos konseptleriyle araştıran yayınların oryantalizme bir çeşit eleştiri oluşu açıktır.

İslam şehrine bakışta farklı araştırma metotlarıyla analizler geliştiren araştırmacılar da yok değildir. Çeşitlenerek devam eden yeni yaklaşımlar, İslam şehrinin teknik ve bilimsel olarak algılanma metotlarının yanı sıra İslami arka plan ile kuramsallaştırılması çabasını da ifade eder. Paul Wheatley (1976)'ın çalışması İslam şehirlerinin fizikselden metafiziğe sahip olduğu katmanlara dikkat çekerek mekân organizasyonuna dair bazı ipuçları verir. Christian Norberg Schulz (1974)'un fenomenolojiye dayalı mekân teorisinden etkilenen yazar, şehri fiziki yapının yanı sıra manevi anlam ve mekânsal farkındalık katmanları yoluyla değerlendirmeyi önerir. Abu-Lughod (1987) ufuk açıcı *The Islamic City-Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance* makalesinde dönemine kadarki İslam şehri çalışmalarının kapsamlı bir bibliyografik analizini yapar. Hint-İslam şehirleri hakkında katkılar ortaya koyarak İslam şehri çalışmalarının sathını genişletmesinin yanı sıra üç özelliğini vurgular (fıkhi kimlikler, cinsiyet ayrımı ve sivil toplumun temel bir unsuru olarak mahalle).

Bonine (1990)'nin çalışmaları, kentsel formu anlamaya yönelik bir çabayı yansıttığı için burada zikredilmelidir. Fas'ın altı şehrini inceler (Rabat, Sale, Meknes, Marakeş, Fez ve Tanca). Şehrin genel yönünü kible yönüyle karşılaştırarak değerlendirdiği çalışmadaki bulgularına göre, şehirlerin yöneliminde kiblenin değil eğimin ana faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Haneda (1994), Mağrib (Batı Arap toprakları), Maşrik (Doğu Arap toprakları), Türkiye, İran ve Orta Asya olmak üzere beş bölge üzerinden İslam dünyasına

odaklanan kitabında; şehirleri coğrafya, tarih, kültür gibi birçok açıdan değerlendiren bir bilgi birikimi derler. André Raymond (1994), Arap şehirlerinin genel karakteristiğine dair fikirler üretir. Metodolojik olarak *Annales Okulu*'nun araştırma yöntemlerini şehir tarihi çalışmalarına uygulamıştır. “İslâm şehri” yerine “Arap şehri” kavramının kullanımını öneren Raymond, çeşitli arşiv malzemeleri ve özellikle de Osmanlı kadı sicillerini sistematik biçimde kullanan ilk tarihçi olarak kabul edilir (Özel, 2005, s. 571). Gerçekleştirdiği analizlerde mimari ve arkeolojik kalıntıları değerlendirerek Kahire, Halep, Şam gibi şehirleri, fiziksel dokunun yanı sıra sosyal, kültürel, siyasi ve ticari unsurlarıyla tanıtmaya çalışır.

İslam şehrinin ne olduğu, neyi kapsayıp dışarıda bıraktığı terminolojik bağlamda sıklıkla tartışılmıştır. L. Wirth (2000), İslam şehri kavramını ele alırken “İslami” teriminin dinle ilişkilendirildiği için kullanılmasının uygun olmadığını, belirli kurumların değiştirildiği takdirde İslam şehrinin bir Hristiyan şehri ya da başka bir dinin şehri olabileceğini iddia eder. İslam şehrinin “Doğu şehri” (Oriental city) kavramıyla nitelemeyi teklif eder. Doğu şehirlerini beş özellikle karakterize eder: Bunlar çıkmaz sokak, iç avlu, dışarıya kapalılık, duvarlar içinde güvenlik ve çarşıdır. C. C. Goddard (1999, s. 122) İslam şehri kavramını zamansızlaşmış, Avrupa merkezci ve idealist bir model varsaydığı için kullanmayı reddeder. Zeynep Çelik (1999) *Batılı Olmayan Şehir* makalesiyle eleştirel bir İslam şehri okuması yapar. Kavramın 19. yy. şarkiyatçıların ortaya çıkardığı Batı ve Batı-dışındakiler dualitesine dayalı olarak üretilmesini eleştirir. Noha Nasser (2001) İslamlaşmış (*Islamicate*) tanımlamasını tercih eder. Hodgsoncu *Islamicate* terimi dolaylı olarak İslam'ın kendisine atıfta bulunsa da “hem Müslümanların kendi aralarında hem de gayrimüslimler arasında bulunduğu bile, tarihsel olarak İslam ve Müslümanlarla ilişkilendirilen sosyal ve kültürel kompleksi” ifade etmesi sebebiyle zikredilmesi gereken bir kavramdır (Hodgson, 1974, s. 95). Nasser (2001), İslam şehirlerini tek ve benzersiz varlıklar olarak gördüğünü ve birini diğeriyle karşılaştırmaya gerek olmadığını vurgular. İslam şehirlerini “çeşitlilik içinde birlik” yaklaşımıyla değerlendirmeyi teklif eder. S. Falahat (2013) morfolojik bir yöntem kullanarak İsfahan'ı analiz ettiği *Re-imagining the City* kitabında labirent benzeri İslam şehirlerini *hezar-too* [bin içlik/bin içerilik] olarak adlandırır. Bu terim, kapılar ve erişim noktaları vasıtasıyla birbirine bağlanan birçok iç mekânı bir araya toplayan üst mekânı ifade eder.

Özetle coğrafya, yöntem ve terminoloji kapsamında çeşitlenen revizyonist çalışmalar, şarkiyatçı yayınların eleştirisine odaklanır ve bilgi üretim sey-

rinde önemli bir kolektif hamle olarak kabul edilebilir. Eski tanımların sorgulandığı, terminoloji kullanımının çeşitlendiği ve yeni kavramsal yaklaşımların önerildiği görülür (İslami, İslamlaşmış, Arap, Doğu, Batılı olmayan gibi). Erken dönemde Kuzey Afrika odağında ilerleyen araştırmaların sathı İran, Türkiye, Orta Asya, Hindistan gibi farklı coğrafyaları içerecek biçimde genişlemiştir. İslam şehirlerinin fiziksel mekân ve dini arka plana ek olarak, uzun vadeli üst yapılarla (coğrafya, ekonomi, demografi, siyaset gibi) ilişkili biçimde değerlendirmesi yapılmıştır. Bu anlayış, İslam şehrinin tarihsel süreklilik içinde heterojen ve devinimsel bir yapı olduğu sonucuna götürmüştür.

3. Kaynakların Yeniden Keşfi, Genişleyen Araştırma Sınırları

Son yarım asırda İslam şehri araştırmalarına ivme kazandıran çok sayıda önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar arasında araştırmaya imkân sağlayan kaynakların yeniden keşfedilmesi, dijitalleşme yoluyla bilgi akışının kolaylaşması, ödül ve sponsorlukların artması, araştırmacıları destekleyen kurumların gelişmesi ve interdisipliner yaklaşımların teşviki sayılabilir. 1977 yılından bu yana verilen *Ağa Han İslam Mimarlığı Ödülleri* (AKAA) İslam şehirciliği alanındaki başarılı ve özgün güncel uygulamaları tanıtmak ve özendirmek anlamında önem taşır. Bunu lisansüstü araştırma faaliyetlerini desteklemek üzere 1978’de Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde (MIT) ve Harvard Üniversitesinde, 2003 yılında Harvard Tasarım Yüksekokulunda açılan *Ağa Han İslam Mimarlığı Programı* (AKPIA) takip eder. Ağa Han Programı misyon itibarıyla akademik sahada İslam mimarlığı, şehirciliği ve kültürü hakkındaki araştırmaları doğrudan ve dolaylı olarak destekler. Ağa Han Kültür Vakfı ve MIT Ağa Han Dokümantasyon Merkezi tarafından geliştirilen *Archnet* (2011) adlı açık erişimli veri tabanı; Müslüman toplumlarda mimari, şehircilik ve çevresel konularda araştırma yapan kişiler için 120.000’den fazla görüntü, yayın, video ve pedagojik araç sunarak alanda kıymetli bir bilgi hazinesini derler.

Muqarnas dergisi İslam şehirciliği alanında akademik sahada artarak büyüyen müktesebatın ilgili araştırmacılara ulaşmasında önem taşır. İslam sanatı, mimarlığı ve şehirciliği alanında özgün araştırma makalelerinin yoğunlaştığı dergi, 1983 yılından bu yana yayın hayatına devam eder. *International Journal of Islamic Architecture* (IJIA) İslam şehirciliği ve mimarlığı konusunda özgün akademik çalışmaları derleyen uluslararası bir dergidir ve 2012 yılından bu yana yayınlanır. Derginin odaklandığı konular İslam mimarlık ve şehircilik tarihi, güncel mekânsal üretimler, kültürel mirasın korunması gibi hususlarda yoğunlaşır. *Journal of Iranian Islamic City Studies*, İran odağında İslam şehirlerini konu edinen ve 2017’den bu yana yayınlanan akademik bir dergidir.

Barakat Trust dikkat çeken önemli kuruluş olarak zikredilebilir. İslam dünyasında şehircilik, sanat, mimari ve kültürel mirasının yaşatılması, tanıtılması ve korunarak sonraki jenerasyonlara aktarılmasını amaçlayan *Barakat Trust* (2025), yaklaşık 40 yılda 800'den fazla projeye dünyanın pek çok yerinde destek vermiştir. Bu projeler arasında koruma çalışmaları, arkeolojik kazılar, akademik araştırmalar, eğitimler, burslar ve yayınlar mevcuttur. Yürüttüğü projelere; Mısır ve Kuzeydoğu Afrika'da kültürel mirasın korunması, Antik Sicilya'da ve Afganistan'da arkeolojik kazı çalışmaları, Bulgaristan, Çin ve Bosna Hersek'te tarihi camilerin konservasyon ve restorasyonunun gerçekleştirilmesi, Endonezya'da nadir eserler ve elyazmalarının dijitalize edilmesi gibi pek çok örnek verilebilir.

IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) İslam şehirciliği alanında düzenlediği, panel, toplantı ve eğitimlerin yanı sıra zengin kütüphanesi ve arşiv verileriyle alana katkı sunar. Şehir tarihine ilişkin sunduğu yüzlerce kaynak ile araştırmacıların başvurduğu bir kuruluştur. 2012 yılında kurulan Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi, kentsel uygulamalar ve akademik bilgi birikimini kesiktirerek şehir çalışmaları alanında fikir ve yayın üreten İstanbul merkezli bir kuruluştur. Faaliyete başladığı günden bu yana pek çok akademik çalışmaya destek vermiş, panel, toplantı, eğitim ve atölye çalışmaları gerçekleştirmiş, ücretsiz dergi ve yayınlar üreterek İslam şehri alanında öne çıkacak etkinliklere imza atmıştır.

İslam şehri araştırmalarında kazanılan ivmenin arkasında, yazılı eserlerin dijitalleştirilmesi ve veri tabanlarının çoğalması gibi teknik gelişmelerin önemi yadsınamaz. 1988 yılında Londra'da kurulan *Al-Furkan Islamic Heritage Foundation* (2025), İslam mirası alanında çalışmaları destekleyen kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. İslam yazılı mirasını koruma ve geliştirme maksadıyla kurulan vakıf, 1994 yılında *Mekke ve Medine Ansiklopedisi* projelerini başlatarak iki kadim İslam şehrinin tarihi mirasını incelemeye yönelik önemli bir adım atmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) tabanlı *al-Turayyā* Projesi, erken dönem İslam şehirlerine dair kaynakları derleyerek jeo-mekânsal olarak modeller ve tarihi rotalar hakkında bilgi sunar. *Madain*, İbrahimi dinlerin tarihi ve arkeolojisine dair kaynaklar sunan çevrimiçi bir arşivdir. *Madain* platformu; Mısır, Filistin, Ürdün, İtalya, Türkiye, Arabistan, Yunanistan ve Levant coğrafyalarında şehirlerin ortaya çıkışı, sahip olunan kültürel yapı ve arkeolojik birikime dair verileri (2400'den fazla makale, 27.000'den fazla görsel) araştırmacılara ücretsiz sunar. İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanan *Osmanlı Mimarlık Metinleri Arşivi* (OMMA) Osmanlı mimarlık me-

tinlerini derinlemesine incelemeye imkân veren platform olarak farklı onto-
lojilere dayanan eserleri de (felsefe, kurgu, eleştiri, kitabe vd.) barındırır. *Tu-
rath* platformu yazılı olarak günümüze ulaşan binlerce Arapça/İslami eseri
derleyerek dijital formatlarda ilgililerine sunan kapsamlı, erişilebilir, ücretsiz
bir kütüphanedir. Çevrimiçi ve çevrimdışı, mobil ya da bilgisayardan kay-
naklara erişilmesi mümkündür. Platform, İslam şehrine dair tarih çalışmaları
yapan kişiler için kapsamlı araştırma malzemeleri sunar. Son yıllarda kitabe-
ler, kadı sicilleri, şehrengizler gibi kaynakların da dijitalize edilerek erişime
açıldığı bilinmektedir.

Dijitalleşme yoluyla kaynaklara erişimin kolaylaşması, alanda eski kaynak-
ların yeniden keşfedilmesine ve arşivlere yönelik müktesebatın artmasına ne-
den olmuştur. Kadı sicilleri, seyahatnameler, matbu ve elyazması eserler, kita-
beler, mezar taşları ve şehrengizler hakkında yapılan çalışmalar dikkat çeker.
Simon O'meara (2007) *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı* kitabında, İbnü'l İmam
(ö.991) ve İbnü'l Rami'nin (ö. 1333'ten sonra) mimari, yapı ve fıkıh konularına
odaklanan elyazmalarını inceleyerek Fez'deki inşaa faaliyetleri, komşuluk iliş-
kisi, şehir yaşıntısı gibi konulara yönelik tasavvurlar ortaya koyar. Deniz Çalış
Kural (2014), *Şehrengiz, Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Is-
tambul* kitabında şehrengizleri değerlendirerek erken modern dönemde "hayal
gücü" ve "aradalık" kavramları eşliğinde Osmanlı'da kentsel peyzajı inceler.
Hakim (2017), Tunuslu yapı ustası İbnü'l Rami (14.yy) tarafından telif edilen
Kitâb fi 'ilm al- 'imâra isimli risaleye odaklanır ve İslam kentlerinde kompakt şe-
hirleşmeye dair teorik ve pratik bilgileri derler. Yosef Rapoport (2018), Orta
Çağ Mısır kırsal ve kentsel yaşamını kadı sicilleri ve vergi kayıtlarına dayana-
rak inceler, araştırmada nitel araştırma metotları ve coğrafi bilgi sistemini kul-
lanır. Yunus Uğur (2019), güncel şehir tarihi araştırmalarında vakıf, sicil, avarız
ve kefalet kayıtları gibi arşiv belgelerini aktif biçimde kullanır ve bulgularını
coğrafi bilgi sistemleri ile entegre eder. *Mapping Ottoman Cities* makalesinde,
arşiv belgeleri (tahrir defterleri, avârız kayıtları, siciller) ve coğrafi bilgi sistem-
leri (GIS) aracılığıyla, Osmanlı şehirlerinin (1450-1700) sosyo-mekânsal anali-
zine yönelik bir haritalandırma önerisinde bulunur.

Özetle, İslam şehri araştırmalarının hız kazandığı halihazırda devam eden
bu dönem, dijitalleşme ve sponsorluk destekleriyle yeni araştırmacıların sa-
haya dâhil olduğu, İslam şehrini farklı disiplin ve kaynaklara bağlı biçimde
araştırma imkânının sağlandığı, araştırma sınırlarının esnediği, arşivlere
bağlı üretilen akademik metinlerin arttığı dönem olarak zikredilebilir.

4. Mekânsal Dönüşün İslam Şehri Çalışmalarına Etkisi

İslam şehri hakkında üretilen bibliyografik yayınlarda pek dikkat çekilmeyen kritik dönüm noktalarından birisi *mekânsal dönüşün* (spatial turn) bu alana etkisidir. Son asırda yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucu olarak mesafelerin kısılması, mekânın bağımsız bir fenomen olarak yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılar. 80'lerden bu yana tarih, edebiyat, antropoloji, coğrafya ve kültür alanında artarak çoğalan araştırmalar teorik çerçeveleri itibariyle bu disiplinleri aşarak yer ve mekân araştırmalarının bağımsız bir disiplin (space and place studies) olarak doğmasına neden olur. Michel Foucault (1926-1984), Henri Lefebvre (1901-1991), Michel de Certeau (1925-1986) Edward Soja (1940-2015), Pierre Bourdieu (1930-2002), David Harvey (1935-), Setha Low (1948-) gibi post modern düşünürlerin çalışmalarından beslenerek devam eden disiplin, araştırmalarda mekânın temele alınmasını ve araştırma nesnesi olarak sorgulanmasını önerir. Mekânı toplumsal gruplar tarafından üretilen stratejiler, taktikler, sermaye akışı, güç ve iktidar ilişkisi, anlam ve eşitsizliklerin analiz edilebileceği bir veri seti olarak kabul eder (Low, 2017).

Mekânsal dönüşün, mekânın daha derin ve çok katmanlı analizlerle değerlendirilmesi için araştırmacılara yeni ufuklar sunduğu öne sürülebilir. Kim Knott (2010), din ve ilahiyat çalışmalarında mekânsal dönüşün önemli bir eşik olduğunu savunur. Mekânsal dönüş sonrası çalışmalar İslam şehrini mekânın üretimi, kentsel/küresel dönüşüm, ekonomi-politik, iktidar ve güç ilişkileri, güncel siyasal söylemler gibi çok boyutlu kavramlar ışığında değerlendirir. Bu çalışmalarda İslam şehrinin geleneksel yapısının değişip dönüşmesi konu edinilir. Yayınlar çoğunlukla saha araştırmalarından beslenerek katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat gibi nitel metotları etkin biçimde uygular ve yere özgü (in-situ) yorumlar çıkarsamayı amaçlar. *İslam şehri* kavramının doğrudan kullanımına nadir rastlansa da bu araştırmaların İslam şehri literatürünün önemli bir güncel kısmını teşkil ettiği, geçmiş tartışmalardan beslendiği ve onları beslediği öne sürülebilir. Adı geçen post-modern düşünürlerin yaklaşımlarını İslam şehirleri bağlamında değerlendiren onlarca yayına temas etmek mümkündür.

Çalışmaların bir kısmı İslami mekân üretim faaliyetlerinin güncel yorumlarına ve yer yapım pratiklerine odaklanır. Eric Ross (2006), *Sufi City: Urban Design and Archetypes in Touba* kitabında Senegal'de Touba şehrinin kuruluşu ve kentsel yapılanmasında İslam inancı ve tasavvufun rolünü tartışır. Yazar, Sufilerin sosyal bir olgu olarak İslam şehirlerinin kurulması ve kurumsallaşması sürecine eşlik ettiğini, Touba şehrini güncel bir örnek olarak ele almanın

mümkün olduğunu, şehirde mimari eserler ve kentsel yapının dini sembol ve anlamlarla ilişkili olduğunu dile getirir (Ross, 2006, s. 1). Benzeri bir İslami çevre kurma girişiminin örneğini Ahmet Peerbux (2017) tarafından yönetilen *Blessed Are The Strangers* belgeselinde takip etmek mümkündür. Yönetmen, sonraları İslam'ı kabul ederek Abdulkadir es-Sufi ismini alacak olan Ian Dallas ve beraberindekilerin manevi yolculuğunu ve Norwich'te mekân kurma pratiklerini konu edinir. Acar (2021) *Calls to Prayer and Sounds of Birds* başlıklı araştırmasında vaiz ve kanaat önderi Tahir Büyükkörükçü ve beraberindeki bir grup tarafından İslam'ı daha iyi yaşama, daha konforlu ve güvenli bir mekân üretme idealiyle 1970 yılında Konya Erenköy mahallesinin kurulum sürecini inceler. Erenköy'deki mimari yapıları, kentsel uygulamaları, peyzaj ve dekorasyonu mekânın sosyal inşası ile (duygular, söylemler, çatışmalar, taahhütler gibi) değerlendirerek İslam'ın şehir ve mekân ile kurduğu mütakabil ilişki analiz edilir. Güncel yapıklı çevreye odaklanan araştırmalarda İslam şehrinin dinamik ve süregelen bir yapı oluşuna yapılan vurgu dikkat çeker. Bu araştırmalarda şehir, fiziki mekân üretiminin yanında maneviyat, sembol ve pratiklerle var olur.

İslam şehrine modernleşme, batılılaşma, çözülme, ideolojik inşa, sermaye akışı ve güç ilişkileri odağında yaklaşan ve böylece mekânsal dönüşümü belgelemeyi amaçlayan pek çok çalışmadan söz edilebilir. Bu yayınlarda İslam ülkelerindeki geleneksel kurum ve üst yapıların değişime uğradığı, böylelikle İslam şehrinin kavramsal karşılığının geleneksel anlamını yitirdiği iddia edilir. Zeynep Çelik (1997) *Urban Forms and Colonial Confrontations* kitabında Cezayir şehir dokusunun Fransız sömürgeciliği sonrasında değişimini inceler. Yeni kurulan kolonyal şehir ile geleneksel şehir arasındaki gerilime odaklanırken bu şehirleri ideoloji, kimlik ve tahakküm kavramları temelinde değerlendirir. Stefano Bianca (2000) *Urban Form in the Arab World* kitabında, Arap-İslam şehirlerinin geleneksel yapısını inceleyerek bu şehirlerin modernleşme ve batılılaşma karşısındaki dönüşümlerini konu edinir. Şehir planlama yöntemleri arasındaki çatışmaları ele alırken Mekke, Bağdat, Fez ve Halep'teki örneklerden beslenir. Clifford Geertz (2001), *Gerçeğin Ardından* kitabında Fas ve Endonezya'da modernleşme ile sosyal yapıların değişimini incelerken İslam şehirlerinin homojen unsurlar olmadığını vurgular. Yasser Elsheshtawy (2011), *The Evolving Arab City* kitabında küreselleşme, neoliberal politikalar, petrol akışı, savaşlar ve göçler sonucu hızlı biçimde dönüşen Arap şehirlerini anlamaya dair bir izlek sunar. Yazarın anlatışı şarkiyatçı çerçevede sunulan durağan ve mistik Arap/İslam şehri profilinin zaman içinde nasıl tersine döndüğünü ortaya serer. Dalia Mohamed (2021), Kahire'nin geleneksel

İslam şehirciliğinden modern ve küresel Batı şehirciliğine dönüşümü sürecinde İslami Kahire, Hidivi Kahire ve yeni idari başkenti mukayese ederek bu dönüşümün yerel kültür ve fiziki çevre üzerindeki rolünü tartışır. Geleneksel şehircilik modeli ile küresel ve çağdaş yaklaşımların uyumlanması gerektiğini savunur. Benzeri araştırmaların kapsamının oldukça geniş olduğunu ve pek çok şehir ve bölge özelinde mevcut olduğunu vurgulamak gerekir. Yayınlar, İslam şehrindeki geleneksel dokunun ve fiziki/sosyal yapının çözülme sürecini inceleyerek değişime odaklanırken geçmiş İslam şehri literatüründen çokça beslenir ve ona katkı sunar.

İslam şehirlerinin siyaset, ideoloji, kimlik, cinsiyet ve söylemlerle ilişkisine dikkat çeken çalışmaların da sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmalar çoğunlukla *kamusal alanı* araştırma nesnesi olarak kabul eder ve ona ilişkin kavramların (kamuoyu, kent hakkı, mekânsal adalet, toplumsal cinsiyet, mahremiyet, mekânın sosyal inşası gibi) üzerine yoğunlaşır. Al-Sayyad ve Massoumi (2015), İslam ülkelerinde dini gruplara ait kentsel mekân üretim faaliyetleriyle İslami sembol ve pratiklerin indirgemeci bir biçimde bireylere ve topluma dayatıldığını iddia eder ve bu mekânları tanımlamada *Fundamentalist Kent* kavramsallaştırmasını kullanır. Deeb ve Harb (2013), *Leisurely Islam* kitabında İslami pratik ve kuralların şekillendirdiği bir yer olarak Güney Beyrut'a ve buradaki boş zaman aktivitelerine odaklanarak mekân üretiminin özgür irade ve kişisel müzakereler yoluyla şekillenebilen bir sosyal inşa olduğunu dile getirir. Petra Kuppinger (2015), Stuttgart'ta dindar Müslümanların şehir ve kamusal alan ile ilişkisini masaya yatırır. Müslüman şehirlilerin eylem ve etkileşimleriyle hem dindarlığı hem kamusal yaşamı birlikte deneyimlendiğini ve bu bağlamda yeni mekânsal stratejiler/taktikler ürettiğini belirtir. Batuman (2018), *New Islamist Architecture and Urbanism* kitabında Türkiye'nin son yirmi yılında değişen şehircilik anlayışını ve bu arayışın siyasi söylemlerle ve dindarlıkla ilişkisini açıklamayı amaçlar. Batuman (2018)'a göre *İslamist kentleşme* söylemsel varlığın yanı sıra mekân stratejilerini de üretmiştir. Maneval'ın (2019), *New Islamic Urbanism* kitabı benzer iktidar ve güç ilişkilerini Suudi Arabistan'daki mahrem ve kamusal mekân üretim pratikleri odağında ele alır. Artan çalışmaların kapsamının, araştırmanın boyutlarının çok ötesinde olduğu vurgulanmalıdır. Bu yayınlarda İslam şehri, farklı kişi ve grupların, kimlik ve ideolojilerin, irade ve karar mekanizmalarının kolektif bir ürünü olarak tasvir edilir.

Özetle mekânsal dönüş sonrası üretilen akademik çalışmalar İslam şehri tartışmalarının bittiği ve tamamlandığı yönündeki iddiaların gerçekçi olma-

dığına delil gösterilebilir. Aksine İslam şehri çalışmaları araştırma yöntemleri, kapsamı, analiz metotları, kavramsal üretimleri değişmiş de olsa artarak devam etmektedir. Yayınlarda kavramın doğrudan kullanımına az rastlandığının ve öncesine kıyasla ihtiva ettiği anlamın belirgin biçimde değişmiş olduğunun altı çizilmelidir. Araştırmaların “sufi şehir, İslami habitus, Fundamentalist kent, İslamist kentleşme” gibi İslam şehrini kendi özgün tanımlamalarıyla değerlendiriyor olması dikkat çekicidir.

Yayınlarda İslami yapılı çevrenin belirli bir mekânsal sınır içerisinde yalnızca mimari yapılardan, sosyal ilişki ağlarından ya da ilahi ve manevi semboller bütününden ibaret tek katmanlı bir kavram oluşu reddedilerek, onun her birine atıf yapacak biçimde çok katmanlı oluşuna dikkat çekilmiştir. Post-yapısalcı metotların şekillendirdiği biçimiyle İslam şehri, farklı anlatıların ve anlamların kesişim noktası, gündelik hayatın pratik edildiği mekân, sosyal grupların strateji/taktiklerine bağlı biçimde üretilen bir yer olarak sunulmuştur. Bu durum, İslam şehri çalışmalarının kapsamının post-modern bir coğrafyayı ifade edecek biçimde genişlemesine ve onlarca yeni kavram ışığında değerlendirilmesine imkân sağlamıştır (göç, demografi, cinsiyet, ideoloji, kamusal, mahrem, duygu, çatışma, sermaye, eşitsizlik, küreselleşme, modernleşme, güç ve iktidar gibi).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu metin, İslam şehri hakkında 19. yüzyıl sonundan bu yana yürütülen tartışmaları ana hatlarıyla değerlendirir ve yaklaşımları dört farklı izlek altında inceler. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çoğalan şarkiyatçı yaklaşım ve kavramsal kurgu, 20. yüzyılın sonlarından bu yana devam eden revizyonist yeniden inşa ile sürdürülür. Paralelinde, arşiv ve yeni metotları kullanan yayınlar çoğalırken, 2000’lerden sonra mekânsal dönüşün İslam şehri araştırmalarına etkisi artar. Söz konusu dönemselleştirmenin esasında katı bir kronolojiyi yansıtmadığının altı çizilmelidir. Zira şarkiyatçı temsile dayanan İslam şehri çalışmalarının tükenmiş olduğu iddia edilemeyeceği gibi 2000’den önce üretilen pek çok postyapısalcı çalışma da mevcuttur. Söz konusu tasnif, çalışmaların yoğunlaştığı dönemleri ifade eder.

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çoğalan yayınlarda arketip bulma, arketiplerin tasnif edilmesi, ilkesel düzeyde kuramsallaştırılması, Batı ile mukayeseli biçimde analiz edilmesi gibi pek çok çaba ve yaklaşım dikkat çeker. Bu yaklaşımların kiminde açık kiminde örtülü biçimde İslam şehrinin Batı şehrinin karşısına konulduğu ve Doğu kurgusundan ve onun temsi-

linden beslendiği öne sürülebilir. Öncül yazılarda şarkiyatçılar tarafından doluşma sokulan kavramın, temelde Avrupa karşısındaki “öteki” oluşuna atıfta bulunduğu açıktır.

60’lardan sonra farklı arka plana sahip araştırmacıların alana dahil olmasıyla birlikte alternatif metotlar ve yeni perspektifler üretilmiş ve araştırmalarının sathı genişlemiştir. Bu dönemde bilgi üretim seyri, Avrupalı ve Müslüman yazarlarca teklif edilen revizyonist değerlendirmelerle biçimlenmiştir. Konunun bazı Müslüman yazarlarca bir çeşit kültürel sahiplenme dürtüsüyle ele alınmış ve öz kimliğini tanımlama gayesine dönüşmüş olduğunun da altı çizilmelidir. Revizyonist iddia ve yaklaşımlar, erken dönemin aksine İslam şehrini durağan, tekil ve arketipsel bir varlık olarak algılamaktan uzaktır. Onu farklı mekanizmaların devrede olduğu çok kimlikli bir yapı olarak değerlendirir.

Son yarım yüzyılda kaynakların yeniden keşfi, dijitalleşme, burs, ödül ve sponsorlukların artışı ve araştırma kuruluşlarının açılmasıyla İslam şehri çalışmalarında belirgin bir ivme katedilmiştir. Çalışmalar arkeoloji, morfoloji, mimarlık, şehircilik, tarih, antropoloji gibi çok çeşitli disiplinlere taşınmış ve disiplinlerarası açılımların üretilmesine neden olmuştur. Dijital metot ve veri tabanlarından beslenen arşiv araştırmalarının sayıca arttığı söylenebilir.

Revizyonist araştırmalarda zaman zaman değinile de genellikle eksik bırakılan mekânın güç, iktidar ve üretim ilişkileriyle, siyasi ve ideolojik söylemlerle, gündelik hayat ve duygularla ilişkisi mekânsal dönüşün etkisiyle 2000’lerden sonra kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Çalışmalarda kamusal alanın mahiyeti ve sınırları sorgulanırken cinsiyet rolleri, semboller, anlatılar, fiziki ve sosyal yapılar da değerlendirilir. Mekânsal dönüş sonrası araştırmaların özellikle üç alanda yoğunlaşmış olduğu çıkarımına varılabilir: İlki güncel İslami yapıları çevre üretimlerine odaklanırken ikincisi onun sermaye, modernleşme ve batılılaşma ekseninde dönüşümünü belgeler. Üçüncüsü, Müslümanların yaşadıkları coğrafyada kamusal alanla etkileşimi, mekânsal pratikleri ve sosyal inşasına odaklanır.

Son dönem çalışmalarının kapsam ve çeşitliliği İslam şehrinin çok boyutlu bir kavram oluşuna delil gösterilebilir. İslam şehri hem tarihsel derinliği hem de güncel geçerliliği barındırabilen verimli ve gelişen bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Bilgi üretim seyrinin zenginleşerek ve başka disiplinlerden beslenerek devam etmesi için yeni araştırma ve yayınların desteklenmesi önem taşır.

Extended Abstract

Reframing the Islamic city: conceptual transformations, epistemic trajectories, and expanding research horizons

Melike Sıla Acar Kaya³

This study engages with the academic literature on the Islamic city, aiming to identify key shifts in knowledge production from the early period onward. Rather than attempting to define what an Islamic city is or is not, the study focuses on the historical trajectory of debates, discourses, conceptual developments, and critiques that have shaped the field over time. It emphasizes that the field remains active and continues to evolve through diverse and expanding lines of inquiry.

From the late 19th century to the first half of the 20th century, efforts to conceptualize the Islamic city were predominantly undertaken by European scholars within the framework of Orientalist thought. These early studies sought to identify archetypal urban forms and construct idealized models of Islamic cities. A particular emphasis was placed on spatial elements such as the bazaar, mosque, and bathhouse, presented as fixed and central components. This view rendered the Islamic city as rigid, chaotic, mystical, and homogeneous—an image deeply rooted in Orientalist perceptions. Notably, these studies focused largely on cities in regions like North Africa and Syria, which were under colonial rule at the time. While these early works occasionally referenced socio-economic and political structures, they lacked ethnographic depth and scientific rigor. As a result, many of these accounts have since been reexamined and critiqued by subsequent generations of scholars through revisionist and postcolonial lenses.

The second half of the 20th century witnessed significant changes in the field, driven by technological advancements, increasing global mobility, and the broader impacts of globalization. These developments facilitated the entry of new researchers, who introduced alternative perspectives and diversified methodologies. During this period, there was a growing emphasis on critically reassessing earlier works, particularly those grounded in Orientalism. Scholars began to argue for a more comprehensive understanding of the Islamic city, one that goes beyond its architectural and urban forms to include its political institutions, social hierarchies, religious practices, and economic mechanisms.

Beginning in the 1970s, Muslim scholars increasingly contributed to the field, approaching the Islamic city through frameworks rooted in Islamic epistemologies. This shift

³ PhD Candidate, Yıldız Technical University Graduate School of Science and Engineering, History and Theory of Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4581-7378> E-mail: msilaacar@gmail.com

was partly a response to the conceptual ambiguities and generalizations prevalent in earlier literature. These scholars utilized religious texts such as the Qur'an, the Prophetic tradition (Sunnah), and local historical sources to construct alternative readings of Islamic urbanism. They also drew upon Sufi thought and perennial philosophy to explore the metaphysical and ethical dimensions of Islamic cities. This perspective sought to anchor the city not just in spatial or physical terms, but in relation to moral, spiritual, and ontological frameworks that have shaped Islamic urban life throughout history.

During this revisionist period, the field experienced significant theoretical diversification. Scholars began employing a variety of research methods and conceptual tools, challenging the limitations of earlier definitions and introducing new terminologies. The geographical scope of the studies also expanded, with research extending beyond North Africa to encompass cities across the Middle East, South Asia, and even parts of Europe and sub-Saharan Africa. This broader engagement enabled a more nuanced understanding of the Islamic city as a historically dynamic and heterogeneous phenomenon. It came to be seen as a space produced through the interplay of geography, demography, political economy, and religious practices—rather than a static or singular form.

Approaching the 21st century, several key developments further revitalized interest in the field. Among these were the rediscovery of primary sources, the facilitation of scholarly communication through digital platforms, increased access to funding and institutional support, and the promotion of interdisciplinary methodologies. Digitalization played a pivotal role by making archival materials more accessible. Legal documents, travelogues, manuscripts, inscriptions, gravestones, and *şehrengiz* literature became increasingly available for scholarly analysis. These new resources allowed for more sophisticated and grounded studies of Islamic cities, encouraging archival-based scholarship that draws from diverse textual and material sources.

This growing body of work has been enriched by the influence of what is commonly referred to as the "spatial turn", a conceptual shift in the humanities and social sciences that foreground space as a dynamic and relational category. Since the early 2000s, the spatial turn has led scholars to adopt more nuanced, multi-scalar analyses that consider how space is produced, experienced, and contested in everyday life. In the context of Islamic city studies, this has opened new avenues for exploring power relations, ideological discourses, and social practices. Scholars have increasingly employed qualitative methodologies such as fieldwork, participant observation, and in-depth interviews to investigate how historical Islamic urban forms have evolved and how they continue to shape contemporary lived experiences. These approaches have emphasized the intersection of physical space with affective, symbolic, and performative dimensions.

Many of these contemporary studies avoid using the explicit term "Islamic city". Nevertheless, they are deeply engaged with the same intellectual lineage and debates, often seeking to deconstruct, expand, or reframe earlier conceptualizations. By examining cities through the lenses of anthropology, sociology, geography, and postcolonial theory, these works contribute to a more layered and critical understanding of Islamic urbanism.

In sum, the study of the Islamic city has undergone profound transformations in terms of methodology, thematic scope, and conceptual frameworks. Contemporary research—heavily influenced by poststructuralist thought—views the Islamic city not as a fixed entity,

but as a site of multiple, intersecting narratives and contested meanings. It is increasingly seen as a lived and negotiated space shaped by historical continuities, social struggles, and the strategies of diverse actors. As such, the Islamic city remains a fertile and evolving field of inquiry, capable of accommodating both historical depth and contemporary relevance.

Kaynakça/References

- Abu-Lughod, J. L. (1987). The Islamic city- historic myth, islamic essence, and contemporary relevance. *International Journal of Middle East Studies*, 19(2), 155–176. <https://doi.org/10.1017/s0020743800031822>
- Acar, M. S. (2021). *Calls to prayer and sounds of birds: the production of space and placemaking practises in erenköy konya* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.
- Archnet. (2011). 15 Haziran 2025 tarihinde <https://www.archnet.org/> adresinden erişildi.
- Akbar, J. (1989). Khatta and the territorial structure of early muslim towns. *Muqarnas*, 6, 22. <https://doi.org/10.2307/1602277>
- Akkach, S. (2005). *Cosmology and architecture in premodern islam: an architectural reading of mystical ideas*. Albany: State University of New York Press.
- Al-Furqan Islamic Heritage Foundation. (2025). 16 Mayıs 2025 tarihinde <https://al-furqan.com/> adresinden erişildi
- Al-Ṭurayyā Project. (2022). 12 Mayıs 2025 tarihinde <https://althurayya.github.io/> adresinden erişildi.
- Alsayyad, N. (1992). Cities and caliphs: on the genesis of arab muslim urbanism. *Geographical Review*, 82(4), 493. <https://doi.org/10.2307/215216>
- AlSayyad, N., Massoumi, M. (2015). *Fundamentalist kentin olabilirliği: dindarlık ve kentsel mekânın yeniden üretimi*. (Ş.E. Ataman, Çev.) İstanbul: Litera Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Alver, K. (2015). İslam şehrini kurmak: hazreti peygamber'in şehir tasavvuru. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 73–85.
- Ardalan, N., Bakhtiar, L. (2000). *The sense of unity: the sufi tradition in persian architecture*. Chicago, Ill. Kazi.
- Barakat Trust. (2025). Protecting and Promoting Islamic Art & Heritage 12 Mayıs 2025 tarihinde <https://barakat.org/> adresinden erişildi.
- Batuman, B. (2018). *New islamist architecture and urbanism*. Routledge.
- Berque, J. (1958). Medinas, villeneuves et bidonvilles. *Les Cahiers de Tunisie: Revue de Sciences Humaines*, 6(21), 5–42.
- Bianca, S. (2000). *Urban form in the arab world: past and present*. London, New York: Thames & Hudson.
- Blair, S. S., Bloom, J. M. (2003). The mirage of islamic art: reflections on the study of an unwieldy field. *The Art Bulletin*, 85(1), 152–184. <https://doi.org/10.2307/3177331>.
- Bonine, M. E. (1990). The sacred direction and city structure: a preliminary analysis of the islamic cities of morocco. *Muqarnas*, 7, 50-72. <https://doi.org/10.2307/1523121>.
- Brunschvig, R. (1947). Urbanisme medieval et droit musulman. *Revue Des Etudes Islamiques*, 15, 129-155.

- Burckhardt, T. (2019). *İslam sanatı: dil ve anlam*. (T. Koç, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1976).
- Buskens, L., Kommers, J. (2021). Mekka as an ethnographic text: how christiaan snouck hurgronje lived and constructed daily life in arabia. L. Buskens, J. J. Witkam, A. van Sandwijk (Der.). *Scholarship in action essays on the life and work of christiaan snouck hurgronje (1857-1936) içinde* (ss. 168-259).
- Çalış-Kural, B. D. (2014). *Sehrengiz, urban rituals and deviant sufi mysticism in ottoman istanbul*. Routledge.
- Cansever, T (1996). İslam mimarisi üzerine düşünceler, *Divan*, 1, 119-145.
- Cansever, T. (1997). *İslam'da şehir ve mimari*. İz yayıncılık.
- Çelik, Z. (1997). *Urban forms and colonial confrontations: algiers under french rule*. Berkeley: University of California Press.
- Çelik, Z. (1999). New approaches to the “non-western” city. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58(3), 374–381. <https://doi.org/10.2307/991531>
- Deeb, L., Harb, M. (2013). *Leisurely islam: negotiating geography and morality in shi'ite south beirut*. Princeton: Princeton University Press.
- Eickelman, D. F. (1974). Is there an islamic city? The making of a quarter in a moroccan town. *International Journal of Middle East Studies*, 5(3), 274–294. <https://doi.org/10.1017/s0020743800034942>
- Elshehtawy, Y. (2011). *The evolving arab city: tradition, modernity and urban development*. London, New York: Routledge.
- Falahat, S. (2013). *Re-imagining the city: a new conceptualisation of the urban logic of the “islamic city”*. Springer Science & Business Media.
- Geertz, C. (2001). *Gerçeğin ardından: bir antropoloğun gözünden iki islam ülkesinin son kırk yılı*. (U. Türkmen, Çev.). İstanbul: İletişim Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).
- Goddard, C. C. (1999). *The question of the islamic city* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal.
- Haydar, G. (1991) *Şehirlerin ruhu*. (G. Sekmen, Çev.). İstanbul: İnsan Yay.
- Hakim, B. S. (1989). *Arabic-islamic cities building and planning principles*. Kegan Paul.
- Hakim, B. S. (2017). *Rules for compact urbanism*. Emergent City Press.
- Haneda, M. (1994). *Islamic urban studies*. T. Miura (Der.). Routledge.
- Hanssen, J. (2010). History, heritage and modernity: cities in the muslim world between destruction and reconstruction. R. W. Hefner (Der.), *The New Cambridge History of Islam Volume 6 içinde* (ss. 521–548). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, M. G. S. (1974). *The venture of islam: conscience and history in a world civilization*. Lahore: University of Chicago Press.
- Hourani, A. H., Stern, S. M. (Der.). (1970). *The islamic city: a colloquium*. University of Pennsylvania Press.
- Inalcik, H. (1990). Istanbul: an islamic city. *Journal of Islamic Studies*, 1(1), 1–23. <https://doi.org/10.1093/jis/1.1.1>
- Knott, K. (2010). Religion, space, and place: the spatial turn in research on religion. *Religion and Society*, 1(1). <https://doi.org/10.3167/arrs.2010.010103>
- Lapidus, I. M. (1967). *Muslim cities in the later middle ages*. Cambridge University Press.

- Le Tourneau, R. (1949). *Fes avant le protectorat: etude économique et sociale d'une ville de l'occident musulman*. Paris: Publications de l'institut des hautes etudes marocaines.
- Low, S. (2017). *Spatializing culture: the ethnography of space and place*. Routledge.
- Maneval, S. (2019). *New islamic urbanism*. UCL Press.
- Marçais, G. (1940, Nisan). *L'urbanisme musulman*. 5e Congrès de la federation des societes savantes de l'Afrique du nord. Cezayir.
- Marçais, W. (1928). L'islamisme et la vie urbaine. *Ompres-Rendus Des Séances de L Année - Académie Des Inscriptions et Belles-Lettres*, 72(1), 86–100.
- Mortada, H. (2003). *Traditional islamic principles of built environment*. Routledge.
- Nasser, N. (2001). Islamicate urbanism: the state of the art. *Built Environment*, 28(3), 173–186.
- Nasr, S. H. (2017). *İslam sanatı ve maneviyatı*. (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Norberg-Schulz, C. (1974). *Existence, space and architecture*. Praeger Publishers.
- Omer, S. (2022). Christiaan snouck hurgronje on mekkah as a centre of pan-islamism and anticolonialism. *IJUM Journal of Religion and Civilisational Studies (IJRCS)*, 5(1), 66–97.
- O'Meara, S. (2007). *Space and muslim urban life: at the limits of the labyrinth of Fez*. Routledge.
- Osmanlı Mimarlık Metinleri Arşivi. (2018). 12 Mayıs 2025 tarihinde <https://omma.itu.edu.tr/> adresinden alıntlandı.
- Özel, N. B. (2005). André raymond: arap şehir tarihinde bir dönüm noktası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III(6), 571–587.
- Peerbux, A. (Yönetmen). (2017). *Blessed are the strangers* [Film] Alchemiya.
- Petrucchioli, A. (1999). Arab city: neither spontaneous nor created. *Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1-2, 22–32.
- Rabbat, N. (2012). What is islamic architecture anyway?. *Journal of Art Historiography*, 6, 17-29.
- Rapoport, Y. (2018). *Rural economy and tribal society in islamic egypt: a study of al-nābulusī's villages of the fayyum*. Turnhout: Brepols.
- C. Raymond, A. (1994). Islamic city, arab city: orientalist myths and recent views. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21(1), 3–18. <https://doi.org/10.1080/13530199408705589>.
- Ross, E. (2006). *Sufi city: urban design and archetypes in toubā*. Rochester: University of Rochester Press.
- Said, E. W. (2004). *Şarkiyatçılık: batı'nın şark anlayışları*. (B. Yıldırım, Çev.) Metis. (Orijinal eserin yayın tarihi 1979).
- Sauvaget, J. (1934). Esquisses d'une histoire de la ville de damas. *Revue Des Etudes Islamiques*, 8, 421–480.
- Shalem, A. (2012). What do we mean when we say 'islamic art'? a plea for a critical rewriting of the history of the arts of islam. *Journal of Art Historiography*, 6, 6-AS/1. 1-18.
- Snouck Hurgronje, C. (1888). *Mekka*. Wentworth Press.
- Snouck Hurgronje, C. (2007). *Mekka in the latter part of the 19th century: daily life, customs and learning : the moslims of the east-indian-archipelago* (J. H. Monahan, çev.). Leiden: Brill.

- Uğur, Y. (2019). Mapping Ottoman cities: socio-spatial definitions and groupings (1450–1700). *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 6(1), 1–29. <https://doi.org/10.2979/jottturstuass.6.1.01>.
- Von Gruenbaum, G. E. (1958). The Muslim town. *Athens Center of Ekistics*, 6(36), 110–117.
- Weber, M. (1921). *The City*. The Free Press.
- Wheatley, P. (1976). Levels of space awareness in the traditional islamic city. *Ekistics*, 42(253), 354–366.
- Wirth, E. (2000). The concept of the oriental city: privacy in the islamic east versus public life in western culture. *Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 18(1/2), 10–21.
- Witkam, J.J. (2007). Introduction. C Snouck Hurgronje. *Mekka in the latter part of the 19th century: daily life, customs and learning: the moslims of the east-indian-archipelago içinde* (ss. xiii–xviii). Leiden: Brill.

Melike Sıla Acar Kaya

2017’de Selçuk Üniversitesi Mimarlık Fakültesinden onur derecesiyle mezun oldu. 2019’da Mundiapolis Üniversitesinde Arapça Yaz Okulunu tamamladı. 2021’de İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Medeniyet Araştırmaları Anabilim dalında yüksek lisansını tamamladı. 2021 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesinde Mimarlık Tarihi ve Kuramı alanında doktora eğitimine devam ediyor ve Dicle Kalkınma Ajansında proje uzmanı olarak çalışıyor. İslam mimarlığı ve şehirciliği, kültürel miras, proje yönetimi gibi konular ile yakından ilgileniyor. İyi düzeyde İngilizce ve orta düzeyde Arapça biliyor.

She received her undergraduate degree with honors from the Faculty of Architecture at Selçuk University in 2017. In 2019, she completed an Arabic Summer School program at Mundiapolis University. She obtained her MA in Civilization Studies from the Alliance of Civilizations Institute at Ibn Haldun University in 2021. Since the same year, she has been pursuing a PhD in the History and Theory of Architecture at Yıldız Technical University. She also works as a project specialist at the Tigris Development Agency. Her research interests include Islamic architecture and urbanism, cultural heritage, and project management. She is fluent in English and has intermediate proficiency in Arabic.

E-posta: msilaacar@gmail.com

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.*)

Değerlendirme/Reviewers *Two external reviewers: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/AI Disclosure: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure* No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Etik Bildirim/Complaints: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*